

MÜHİT ŞƏRAİTİNİN GENİŞ TƏRƏDDÜDÜNƏ DAHA YAXŞI UYĞUNLAŞA BİLƏN YENİ QƏLƏBƏ x NAMAZLI 1 və NAMAZLI 1 x QƏLƏBƏ TUT İPƏKQURDU HİBRİDLƏRİ

Z.Ə.HACIYEVA, B.H.ABBASOV, N.M.HƏSƏNOV,

kənd təsərrüfatı elmləri namizədləri

Azərbaycan ET İpəkçilik İnstitutu

A zərbaycan Elmi-Tədqiqat İpəkçilik İnstitutunda son bir neçə onillik ərzində müxtəlif istiqamətli - yemi yüksək ödəyən, xəstəliklərə davamlı, texniki ipəyin tələbinə cavab verən yüksək texnoloji xassələrə malik, istiyə dözümlü və digər təsərrüfat dəyərli xüsusiyyətləri ilə fərqlənən bir sıra yeni tut ipəkqurdu cinsləri yaradılmışdır. Optimal şəraitdə yaradılmış yüksək məhsul verə bilən cinslər və hibridlər artıq aqrar islahatçıları iqtisadi cəhətdən qane etmir. Odur ki, mühit şəraitinin geniş tərəddüdünə daha yaxşı uyğunlaşa bilən və əlverişsiz mühit faktorlarına daha dözümlü olan cinslər və hibridlər seçilib, rayonlaşdırılması planlı qaydada aparılan seleksiya tədqiqat işlərinin yekun mərhələsini təşkil edir.

Bu məqsədlə perspektivli və yüksək məhsuldar cinslərdən istifadə etməklə düzünə və əksinə kombinasiyalı 100 hibrid yaradılaraq ilkin sınağı aparılmış və onların içərisindən qoyulan tələbatla daha yüksək cavab verən ən yaxşı 8 hibrid seçilərək 2003-2005-ci illərdə geniş stansiya sınağı aparılmışdır. Sınaqda nəzarət kimi respublikamızda rayonlaşdırılmış Yaşar x Almaz hibridindən istifadə olunmuşdur.

Hibridlərdən hər birinin təkrarda 200 qurd olmaqla 3 təkrarda yemləməsi aparılmışdır. Hibridlərin 2003-2005-ci illərinin sınağı mövcud aqrozotexniki şəraitə uyğun aparılmış və əsas bio-texnoloji göstəriciləri 1-ci cədvəldə verilmişdir.

Hal-hazırda ipəkqurdu cinslərinə göstərilən ən vacib tələbatlardan biri də onların yüksək yaşama qabiliyyətinə malik olmasıdır.

Məlumdur ki, yüksək barama məhsulunun alınmasında əsas amil qurdun yaşama qabiliyyəti sayılır. 2003-2005-ci illərin orta qiymətlərinə görə sınaqdan keçirilən hibridlər arasında qurdlarının yüksək yaşamasına görə Namazlı 1 x Qələbə, Qələbə x Namazlı 1 və Yaşar x Mayak 1 (96,2 - 96,5 %) seçilir. Digər hibridlər isə nəzarət hibridi olan Yaşar x Almazla (95,8 %) təxmini eyni səviyyədədirlər. Diri baramanın orta kütləsi öyrənilən hibridlər içərisində 2,04 - 2,28 q arasında dəyişmişdir. Ən ağır kütlə Mayak 1 x Murov, Murov x Mayak 1 və Mayak 3 x xMurov hibridlərində (2,22 - 2,28 q) alınmış-

dır. Baramanın ipəkliliyinə görə hibridlər içərisində ən yüksək göstərici Qələbə x Namazlı 1 və əksinə kombinasiyasında (22,3 - 22,5 %) olmuşdur. Öyrənilən hibridlər içərisində isə bu göstərici 21,0 - 21,8 % arasında dəyişmişdir.

Baramanın keyfiyyətini bildiren əsas əlamətlər onların texnoloji göstəriciləri-dir. Baramanın texnoloji göstəriciləri dedikdə 1-ci növbədə quru baramanın ipəkliliyi və xam ipək çıxımı nəzərdə tutulur. Cədvəldən də göründüyü kimi quru baramanın ipəkliliyinə və xam ipək çıxımına görə öyrənilən hibridlər içərisində ən yüksək nəticə Qələbə x Namazlı 1 (49,7 - 44,9 %) və Namazlı 1 x Qələbə hibridlərində (49,4 - 45,1 %) olmuşdur. Nəzarət Yaşar x Almazda isə bu göstərici 47,4 - 42,9 % dir.

Barama pərdəsinin açılması bütün hibridlərdə 88,7 - 91,5 % arasında tərəddüd etmişdir. Baramadan açılan ipək telinin uzunluğuna görə bütün sınaqda yoxlanılan hibridlər nəzarəti ötürülər. Nəzarətdə 1312 m olduğu halda, sınaqda yoxlanılan hibridlərdə bu rəqəm 1328 - 1491 m-ə bərabər alınmışdır. Xüsusi olaraq ən yaxşı ipək teli Qələbə x Namazlı 1 və Namazlı 1 x Qələbə hibridlərində olmuşdur (1488 - 1491 m). Öyrənilən hibridlərin əksəriyyətinin metriki nömrəsi istehsalatın tələbatını ödəyir.

Son vaxtlaradək cinslərin və hibridlərin qiymətləndirilməsi onların potensial məhsuldarlığı, yəni optimal mühitdə göstərdikləri məhsuldarlıq əsasında aparılırdı. Lakin, praktika göstərir ki, optimal mühitdə yük-

Sınaqdan keçirilən hibridlərin bio-texnoloji göstəriciləri

Hibridin adı	Qurdun yaşama qabiliyyəti, %	Diri baramanın orta kütləsi, q	Diri baramanın ipəkliliyi, %	Quru baramanın ipəkliliyi, %	Xam ipək çıxımı, %	Barama pərdəsinin açılması, %	İpək telinin ümumi uzunluğu, m	İpək telinin metriki nömrəsi, m/q
1. Yaşar x Almaz (n)	95,8	2,11	21,4	47,4	42,9	90,7	1312	3338
2. Qələbə x Namazlı 1	96,4	2,04	22,5	49,7	44,9	90,1	1491	3676
3. Namazlı 1 x Qələbə	96,5	2,08	22,3	49,4	45,1	91,5	1488	3589
4. Mayak 1 x Murov	95,8	2,26	21,3	48,4	43,4	89,8	1411	3298
5. Murov x Mayak 1	95,9	2,22	21,6	47,1	42,2	89,6	1374	3283
6. Mayak 3 x Murov	95,9	2,28	21,8	49,2	44,0	89,2	1397	3183
7. Murov x Mayak 3	95,8	2,15	21,6	49,1	43,5	88,7	1328	3213
8. Mayak 1 x Yaşar	95,7	2,12	21,0	47,6	42,6	89,8	1364	3361
9. Yaşar x Mayak 1	96,2	2,13	21,1	48,0	42,7	89,0	1378	3435

Sınaqdan keçirilən hibridlərin kompleks qiymətləndirilmə parametrləri

Hibridin adı	2003		2004		2005		Ad(t)	A _{or}	K _{or}	K _{or} ^{ES}
	K _{ad} (t)	K	K _{ad} (t)	K	K _{ad} (t)	K				
1. Qələbə x Namazlı 1	1,090	1,093	0,987	0,995	1,021	1,024	1,104	1,098	1,037	1,138
2. Namazlı 1 x Qələbə	1,096		1,004		1,028		1,092			
3. Mayak 1 x Murov	1,081	1,072	1,025	1,014	1,037	1,029	1,054	1,057	1,038	1,097
4. Murov x Mayak 1	1,063		1,003		1,022		1,060			
5. Mayak 3 x Murov	1,080	1,056	1,016	1,001	1,054	1,031	1,063	1,055	1,029	1,085
6. Murov x Mayak 3	1,032		0,986		1,009		1,047			
7. Mayak 1 x Yaşar	1,031	1,052	1,015	1,000	1,007	1,010	1,016	1,052	1,021	1,074
8. Yaşar x Mayak 1	1,073		0,986		1,013		1,088			

sək məhsuldarlığa malik olan tut ipəkqudu cinslərinin və hibridlərinin bir çoxu əlverişsiz şəraitə düşdükdə öz məhsuldarlığını kəskin surətdə azaldırlar ki, bu da müvafiq sahənin iqtisadiyyatına ciddi zərbə vurur. Məlumdur ki, stansiya və dövlət sınağı zamanı, sınaqdan keçirilən hər bir hibrid nəzarət hibridi ilə müqayisədə qiymətləndirilir. Bu müqayisə 19-a yaxın bioloji, texnoloji və məhsuldarlıq göstəriciləri nəzərə alınmaqla hər bir göstəriciyə görə ayrılıqda aparılır. Bu isə hibridlərə obyektiv yekun qiymət verilməsini xeyli çətinləşdirir. Odur ki, biz sınaqdan keçirdiyimiz hibridləri daha dolğun və obyektiv səciyyələndirmək üçün ekoloji sabitlik nəzərə alınmaqla kompleks qiymətləndirmə üsulundan istifadə etmək qərarına gəldik (Az.ETİİ-nin elmi əsərlər məcmuəsi, 2004, XVI c. s. 27-37.). Kompleks üstünlük əmsalını hesablamaq üçün biz hibridlərin 19 əlamətindən (bir qramda qrenanın və qurduqun miqdarı, qrenanın dirilməsi, yaşama qabiliyyəti, diri baramanın orta kütləsi və ipəkliliyi, ipək pərdəsinin orta kütləsi, quru baramanın orta kütləsi və ipəkliliyi, xam ipəyin orta kütləsi və çıxımı, barama pərdəsinin açılması, barama sapının ümumi və qırılmadan açılan uzunluğu, metriki nömrəsi, bir qram qrenadan və qurddan diri barama və xam ipək məhsulu) istifadə etmişik.

Sınaqdan keçirilən 4 cüt düzünə və tərsinə hibridlərin Yaşar x Almaz nəzarət hibridinə nisbətən 3 sınaq ilinin orta kompleks üstünlük əmsalları (\bar{K}) göstərir ki, 2003-cü ildə bütün hibridlər bu parametreyə görə nəzarətdə üstün olmuş (1,052- 1,093), 2004-cü ildə 1 cütü bu parametreyə görə nəzarətdən geri qalmış (0,995), 3 cütü isə nəzarəti ötmüşlər (1,000- 1,014). 2005-ci ildə isə hibridlərin hamısı bu parametreyə görə nəzarətdən üstün olmuşdur (1,010-1,031). Orta kompleks üstünlük əmsallarının yekun orta qiymətinə (\bar{K}_{or}) görə də sınaqdan keçirilən hibridlər nəzarətdən 2,1 %-dən 3,8 %-dək üstün olmuşlar (cədvəl 2). Bizim üçün ən vacibli göstərici hibridlərin ekoloji sa-

Cədvəl 2.

bitliyi nəzərə alınmaqla təyin olunmuş yekun orta kompleks üstünlük əmsallarıdır. Hibridlərin ekoloji dözümlülük nəzərə alınmaqla kompleks qiymətləndirilməsi üçün onların stansiya sınağını ənənəvi qaydada, yəni hər il bir mühitdə olmaqla 3 il

ərzində aparmışdıq. Bu zaman hibridlərin kompleks adaptivlik əmsalını təyin etmək üçün sınaq illərindən ən əlverişsizini qeyri-optimal mühit kimi, ən əlverişlisini isə optimal mühit kimi qəbul etmişik. Sınaq ilinin əlverişli və əlverişsiz olmasını müəyyən etmək üçün signal əlamət kimi diri baramanın orta kütləsindən istifadə olunub. Bunun üçün hər bir sınaq ilində bu əlamətin bütün hibridlərdən orta qiyməti təyin olunub, diri baramanın orta kütləsi ən ağır olan sınaq ili optimal, ən yüngül olan sınaq il isə qeyri optimal sayılmışdır. Beləliklə, kompleks üstünlük əmsallarından istifadə etməklə həmin hibridlərin yekun orta kompleks üstünlük əmsallarını (\bar{K}_{or}), orta kompleks adaptivlik əmsallarını (A_{or}) və ekoloji dozumlulük nəzərə alınmaqla yekun orta kompleks üstünlük əmsallarını (\bar{K}_{or}^{ES}) təyin etmişik (cədv.2).

Ekoloji dözümlülük nəzərə alınmaqla yekun orta kompleks üstünlük əmsalına görə sınaqdan keçirilən hibridlər nəzarəti 7,4 %-dən 13,3 %-ə qədər ötmüşlər. Bir-birilə müqayisədə bu əmsalın ən yüksək qiymətinə Qələbə x Namazlı 1 və tərsinə kombinasiyası (1,138) malik olmuşlar.

Buna görə Qələbə x Namazlı 1 və əksinə kombinasiyası 2005-ci ildə Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasına təqdim edilmişlər.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, hibridlərin hər bir əlamətinə görə üstünlük əmsallarının və kompleks üstünlük əmsallarının (K_d , K_n , \bar{K}) təyin olunmuş qiymətləri vahidin qismi ilə ifadə olunur. Odur ki, bu əmsalların qiyməti hesablanarkən tam ədəddən (vahiddən və sıfırdan), yaxud vergüldən sonra 3 rəqəm saxlanılmalıdır, yəni əmsalın qiyməti 0,001 dəqiqliklə təyin olunmalıdır. Lazım gəldikdə həmin əmsalları 100-ə vurmaqla onların qiymətini faizlə də ifadə etmək olar.